

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

CAVANŞİR QƏZƏNFƏR oğlu KAZIMOV

**İSTİNTAQ EKSPERİMENTİNİN VƏ İFADƏLƏRİN YERİNDƏ
YOXLANILMASININ PROSESSUAL ƏSASLARI VƏ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

**İxtisas: 5612.01 - “Cinayət prosesi; kriminalistika və məhkəmə
ekspertizası; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti”**

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan haqları İnstitutunun “Cinayət hüququ və cinayət prosesi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **hüquq üzrə elmlər doktoru, professor**
Mirağa Əsrəf oğlu Cəfərquliyev

Rəsmi opponentlər: **hüquq üzrə elmlər doktoru**
Mübariz Həsərət oğlu Mustafayev

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şöhlət Müzəffər oğlu Kərimov

Aparıcı Təşkilat: **Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər**
Nazirliyinin Polis Akademiyasının
“Cinayət hüququ və cinayət prosesi”
kafedrası

Dissertasiya işinin müdafiəsi “___” _____ 2018-ci il tarixdə saat ____:____-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində təşkil edilmiş B/FD.02.013 sayılı Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, akademik Z. Xəlilov küçəsi 23, tədris korpusu I, Hüquq fakültəsi, 901-ci otaq.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci il tarixində göndərilmişdir.

B/FD.02.013 Dissertasiya
şurasının elmi katibi, hüquq
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Ə.Q. MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra keçən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasında məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi yolunda durmadan mütərəqqi islahatlar keçirilir. Bu islahatlar sovet iqtisadi və siyasi quruluşundan tam fərqli yeni iqtisadi-siyasi formasiya zəminində aparılır. Artıq keçmiş zamanlardan fərqli olaraq, indi Azərbaycan beynəlxalq hüququn müstəqil subyekti kimi dünyəvi dəyərlərdən faydalanaraq öz milli hüquq sistemini formalaşdırır və daim onu beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirir və inkişaf etdirir. Bu baxımdan milli hüquq sistemimiz beynəlxalq hüquq sisteminin tərkib hissəsinə çevrilmişdir və günün tələblərinə uyğun olaraq daim təkamül prosesindədir. Məhz buna görə də qüvvədə olan hüquq normaları öz demokratikliyi, aşkarlığı, ədalətliliyi ilə seçilməkdədir və bu sahədə öz milli hüquq sistemlərini yaratmaqda maraqlı olan bəzi digər ölkələrin diqqətini cəlb etməkdədir. Son illər Azərbaycanda ədalət mühakiməsinin hərtərəfli bərqərar olması sahəsində qanunvericilik sürətlə təkmilləşdirilir, yeni qanunlar qəbul olunur, cinayət hüququ və cinayət prosesinin müasir iqtisadi-siyasi münasibətlər zəminində yeni normaları yaradılır, qüvvədə olan normalar isə yenilənir və onlara mütərəqqi dəyişikliklər edilir. Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci ildə qəbul olunan və 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minən CPM-i qanunla cinayət hesab edilən əməllər üzərində keçirilən təhqiqat, istintaq və məhkəmə fəaliyyətini birləşdirir və bu fəaliyyəti tənzimləyən normaların vahid, sahəvi sistemini yaradır. Həmin fəaliyyət cinayət qanunvericiliyi ilə təqib olunan və törədilən əməllərin və ya bu cür əməllərin törədilməsi üçün görülən hazırlıq işlərinin ictimai-təhlükəliliyinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyinə görə isə həmin əməlləri törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olub-olmamasını, habelə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Qanunla cinayət hesab edilən əməli törətmiş şəxsin aşkar və ifşa olunması, həmin şəxsin cəmiyyətə təqdim olunması, belə əməlləri həyata keçirmiş şəxslərin cinayət cəzası ilə cəzalandırılması, habelə qanun cinsindən, irqindən, milli mənsubiyyətindən və cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq hər hansı şəxs tərəfindən pozularsa, həmin şəxsin cinayət məsuliyyətindən yaxa qurtara bilməyəcəyi, cinayəti törətməkdə təqsiri sübuta yetirilməyən şəxsin cəzalandırılmasının yol verilməzliyi, cinayət prosesini həyata keçirən şəxslərin özbaşınalığının, qanunsuz əməllərinin qarşısının alınması, Konstitusiya ilə qorunan hüquq və azadlıqların müdafiəsi qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin məqsədlərini əhatə edir.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində

yoxlanılması cinayət-prosessual qanunvericiliyinə daxil olan vahid istintaq taktikasının tərkib hissələri olan iki müstəqil istintaq hərəkətləridirlər. Hər iki istintaq hərəkəti cinayətlərin açılmasında, iş üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edən sübutların toplanılmasında, cinayəti törətmiş şəxslərin aşkar və ifşa olunmasında, toplanan sübutların istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən qiymətləndirilməsində əvəzsiz prosessual vasitələrdir. Bu istintaq hərəkətləri qüvvədə olan qanunvericilikdə öz təsbitini tapana qədər cinayət prosesini həyata keçirən orqanların təcrübələrində dəfələrlə sınaqdan keçirilmiş, geniş şəkildə bir çox prosessualist və kriminalist alimlərin tədqiqatına cəlb olunmuşdur.

Həmin istintaq hərəkətləri qanunvericilikdə möhkəmlənənə qədər təcrübədə digər istintaq hərəkətlərinin adı altında keçirilmiş və rəsmiləşdirilmişdir. Düzdür, bu istintaq hərəkətləri məzmununa və məqsədlərinə görə digər istintaq hərəkətlərindən fərqlənsələr də, onların qanunvericilik tərəfindən tanınmaması bir müddət həmin istintaq hərəkətlərinin müstəqil mahiyyətini kölgə altında qoymuşdur. Lakin bir sıra prosessualist və kriminalist alimlərin və qanunvericilikdə novatorçuluğun tərəfdarı olan hüquq-mühafizə orqanlarının bəzi əməkdaşlarının gərgin səyi nəticəsində istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması müstəqil istintaq hərəkətləri kimi sonradan qanunvericiliyə salınmış və bu gün də onlardan cinayət-prosessual qanunvericiliyin məqsədlərinə nail olunması yolunda uğurla istifadə olunur. Uzun illərdir ki, hər iki istintaq hərəkəti keçmiş sovet, Azərbaycan Respublikası və yaxın xarici ölkələrin cinayət-prosessual və kriminalistik hüquq ədəbiyyatını əhatə edən dərslik və dərs vəsaitlərində, habelə tədqiqatlarda öz əksini tapmış və tapmaqdadır.

Mövzunun elmi işlənilmə dərəcəsi. Tədqiqat üçün seçilmiş mövzu istintaq taktikasının tərkib hissələri olan istintaq eksperimentinin və ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətlərinin dissertasiya şəklində tədqiq edilməsi istiqamətində respublikamızda göstərilən ilk səylərdəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki istintaq hərəkəti dinamik istintaq hərəkətidir və həmin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı baş vermiş cinayət hadisəsinin yeri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki istintaq hərəkətinin mahiyyətini *yoxlama elementi* təşkil edir. İstintaq eksperimentinin icraatı zamanı daha çox imkanlar, fərziyyələr yoxlanılır. İfadələrin yerində yoxlanılması zamanı isə daha çox ifadə verən şəxsin izahları, nümayiş etdirdiyi hərəkətlər yerin halları və vəziyyəti ilə müqayisə edilərək tutuşdurulur. Bu səbəblərdən irəli gələrək, biz istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətlərini birgə olaraq məlum tədqiqata cəlb etdik.

Bəzi müəlliflər istisna olmaqla digər müəlliflərin əsərlərində istintaq

eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması keçmiş sovet və Rusiya Federasiyası qanunvericiliyi baxımından işlənilmişdir. Biz bu istintaq hərəkətlərini Azərbaycan Respublikasının hal-hazırda qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin onları tənzimləyən müvafiq normaları əsasında tədqiqatə cəlb etmişik və hətta keçmiş müttəfiq respublikaların - indi isə müstəqil olan dövlətlərin qanunvericiliklərinin həmin hərəkətləri tənzim edən müvafiq normaları ilə müqayisəli təhlilini verməyə çalışmışıq.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. İctimai-təhlükəli əməli törədən şəxslərin hərəkət və ya hərəkətsizliyindən və ibtidai istintaq orqanlarının istintaq hərəkətlərinin icrası yolu ilə cinayətin mühüm hallarının müəyyən edilməsinə yönələn fəaliyyətindən doğan ictimai münasibətlər dissertasiya işinin tədqiqatının obyektidir. Azərbaycan SSR, Azərbaycan Respublikası, RSFSR, Rusiya Federasiyası və digər müstəqil olan dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliklərinin istintaq eksperimentini və ifadələrin yerində yoxlanılmasını tənzim edən müvafiq normaları, bu iki istintaq hərəkətinin və onlarla qarşılıqlı əlaqədə olan digər istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri, istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi yolu sübutların toplanılması və qiymətləndirilməsi sahəsində obyektiv olaraq qüvvədə olan qanunauyğunluqlar məlum tədqiqatın predmetinə daxildir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya mövzusunun tədqiq edilməsində məqsəd istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətlərinin prosessual əsaslarının və taktiki xüsusiyyətlərinin tədqiqi, bu sahədə mövcud problemlərin müəyyən edilməsi və onların həlli istiqamətində işlərin görülməsindən, bəhs edilən istintaq hərəkətlərini nəzərdə tutan normaların və digər cinayət-prosessual hüquq normalarının, hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən cinayət işləri üzrə sübutların toplanılması, qiymətləndirilməsi sahəsində fəaliyyətinin effektivliyinin və keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Yuxarıda qeyd olunan məqsədə nail olunması üçün qarşıya aşağıda sadalanan **vəzifələr** qoyulmuşdur:

1) Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasına dair normaların təşəkkülü və inkişaf tarixinin tədqiq edilməsi, bu sahədə qanunvericiliyin inkişafının tarixi mərhələlər üzrə nəzərdən keçirilməsi, habelə bu sahədə mövcud olan normativ bazanın, cinayət-prosessual, kriminalistik və digər müvafiq ədəbiyyatın öyrənilməsi və təhlili;

2) müstəqil istintaq hərəkətləri kimi istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışı, hüquqi təbiəti, mahiyyəti və məzmununun tədqiqi;

3) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədlərinin araşdırılması;

4) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının iştirakçılarının dairəsinin müəyyən edilməsi;

5) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının digər istintaq hərəkətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi;

6) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının prosessual və taktiki əsasları, onların gedişinin və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

7) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının nəzəri və təcrübi cəhətdən təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə prosessual və taktiki xarakterli təkliflərin və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;

8) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılmasının cari istintaq və məhkəmə təcrübəsindəki vəziyyətinin öyrənilməsi, mövcud çatışmazlıqların aşkar edilməsi;

9) istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətlərinin komparativ kontekstdə təhlil edilməsi.

Tədqiqatın metodları və metodologiyası. Sosial-hüquqi hadisələri dialektik dərkətmə metodu əsas metod sayılmaqla, tədqiqat zamanı tarixi, məntiqi, sosioloji sorğu, xüsusi-elmi dərkətmə və digər dərkətmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın normativ əsası. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, digər qanunları, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, Konstitusiya və Ali Məhkəmələrinin Plenum qərarları, cinayət mühakimə icraatının ayrı-ayrı məsələlərini, şəxsin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini və təminatını tənzimləyən beynəlxalq hüquqa dair sənədlər, habelə Azərbaycan Respublikası hüquq-mühafizə orqanlarının qeyd edilən mövzu ilə əlaqədar olan normativ sənədləri müdafiəyə təqdim olunan elmi tədqiqatın normativ əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri əsasını müasir və keçmiş sovet ədəbiyyatını əhatə edən, cinayət prosesi, kriminalistika, məhkəmə psixologiyası, cinayət hüququ, hüquq fəlsəfəsi sahəsində yazılan elmi hüquqi əsərlər təşkil etmişdir. Belə ki, tədqiqatçı Abbasova İ.S., Cəfərquliyev M.Ə., Mövsümov C.H., Sarıcalinskaya K.Q., Başkirskiy A.İ., Belkin R.S., Belousov İ.V., Bixovskiy İ.E., Dulov A.V., Xlinov M.N., Jukov A.M., Jukova N.İ., Kolmakov V.P., Kruqlikov A.P., Qlazirin F.V., Qukovskaya kimi alimlərin əsərlərindən istintaq eksperimentinin və ifadələrin yerində yoxlanılmasının prosessual və taktiki xüsusiyyətlərini təhlil edərkən birbaşa yararlanmışdır.

Tədqiqatın **empirik bazasını** isə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə bu sahədə aparılan fikir mübadiləsi, məhkəmə arxivlərini

təşkil edən materiallar, habelə bəzi hallarda tədqiqatçının bu istintaq hərəkətlərini şəxsən müşahidə etməsi nəticəsində gəldiyi qənaətlər formalaşdırmışdır. Tədqiqat zamanı hər iki istintaq hərəkətinin keçirildiyi 100-ə yaxın cinayət işləri öyrənilmiş, həmin bu istintaq hərəkətlərini aparan prosessual şəxslərlə rəy sorğuları keçirilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Müəllif ölkəmizdə, ilk dəfə olaraq, dissertasiya səviyyəsində istintaq eksperimentinin və ifadələrin yerində yoxlanılmasının, onların məzmunu və məqsədi baxımından geniş şəkildə anlayışını verməyə çalışmışdır. Bu zaman hər iki istintaq hərəkətinin müstəqil istintaq hərəkəti kimi əhəmiyyəti ön plana çəkilmiş, onların mahiyyəti və digər istintaq hərəkətlərindən fərqli məqsədləri və vəzifələri izah olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası CPM-in istintaq eksperimentini nəzərdə tutan 262-ci maddəsinin bəzi digər xarici dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliklərinin müvafiq normaları ilə müqayisəli şəkildə təhlili dissertasiyanın elmi yeniliyinin bir müsbət cəhəti kimi qəbul oluna bilər.

İstintaq eksperimentinə və ifadələrin yerində yoxlanılmasına yeni normativ layihə şəklində tərif verilməsi də elmi yeniliyin başqa bir müsbət cəhəti kimi fərqləndirilə bilər.

Müəllif AR CPM-in istintaq hərəkətlərinin rəsmiləşdirilməsini, yəni istintaq hərəkəti protokolunu əhatə edən müvafiq maddələrini təhlil edərkən bu nəticəyə gəlmişdir ki, CPM-in 234, 241, 247, 258, 261, 263, 276-cı maddələrində təkrarçılığa yol verilir. Bu isə prosessual normaların lakonikliyi pozur və həmin normaların yersiz olaraq şişirdilməsinə gətirib çıxarır. Hesab edirik ki, AR CPM-də bütün istintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı protokol tərtib edilərkən ümumi qaydaları ehtiva edən müvafiq maddə təsbit olunmalıdır. Məcəllədə öz əksini tapacaq bu maddə hər bir istintaq hərəkəti protokolunu nəzərdə tutan maddənin məzmununun ümumi - texniki qaydalarla yüklənməsinin və təkrarçılığın qarşısını alacaqdır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas yeni elmi müddəalar aşağıdakılardır:

1. İstintaq eksperimentinin prosessual və kriminalistik nöqteyi-nəzərdən müstəqil istintaq hərəkəti kimi, birmənalı şəkildə, qəbul edilməsi və bu məsələ ilə əlaqədar mövcud olan və yarana biləcək mübahisələrə son qoyulması. İşin məzmununda göstərilir ki, 1958-ci ildə “Müttəfiq Respublikaların Cinayət-Prosessual Qanunvericiliyinin Əsasları” qəbul edilənə qədər və istintaq eksperimenti Azərbaycan SSR CPM-in 208-ci maddəsində öz təsbitini tapana qədər (həmçinin digər müttəfiq respublikaların cinayət- prosessual qanunvericiliyində də) həmin istintaq hərəkətinin istintaq taktikasında yeri, mahiyyəti, məzmunu və məqsədləri

ilə bağlı elmi ədəbiyyatda fikir ayrılıqları mövcud idi. Bəzi prosesualist alimlər onu müstəqil istintaq hərəkəti kimi deyil, istintaq müayinəsinin, tanınmanın və ya digər prosesual vasitələrin bir növü kimi qəbul edirdilər. İkinci qrupa daxil olan alimlər isə həmin istintaq hərəkətini öz məzmununa, məqsədlərinə və keçirilmə taktikasına görə digər istintaq hərəkətlərindən fərqləndirirdilər və onu müstəqil istintaq hərəkəti hesab edirdilər. İstintaq eksperimentinin o dövrdə qanunvericilikdə öz təsbitini tapmaması həm istintaq təcrübəsində problemlər yaradırdı, həm də məhkəmə tərəfindən sübutların düzgün olmayaraq qiymətləndirilməsinə səbəb olurdu. Bir daha qeyd etmək istəyirik ki, qüvvədə olan CPM-in 262-ci maddəsi istintaq eksperimentini məhz müstəqil istintaq hərəkəti kimi müəyyən edir.

2. İstintaq eksperimentinin anlayışının və onun mahiyyətinin müəyyən olunması. Cinayət-prosesual və kriminalistik tədqiqatların, habelə keçmiş və hal-hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyin təhlili bizə istintaq eksperimentinin anlayışını və mahiyyətini aşağıdakı şəkildə ifadə etməyə imkan verir: *istintaq eksperimenti elə bir müstəqil istintaq hərəkətidir ki, bu zaman onu icra etmək qərarına gələn prosesual şəxs zəruri hallarda baş vermiş hadisənin, halın və hərəkətin maksimum oxşar şəraitini yaratmaqla təcrübə və digər tədqiqat hərəkətləri keçirir və bu yolla digər istintaq hərəkətləri nəticəsində əldə olunan sübutları yoxlayır və ya dəqiqləşdirir, habelə yeni sübutlar əldə edir.*

3. İstintaq eksperimentinin məqsəd və növlərinin dəqiqləşdirilməsi. Məlum tədqiqatın bu problemini tədqiq edərkən biz istintaq eksperimentinin aşağıdakı məqsədlərini ayırmağı lazım bilirik: istintaq eksperimenti keçiriləndə digər istintaq hərəkətləri nəticəsində ortaya çıxan sübutların (faktiki məlumatların), istintaq fərziyyələrinin, əməliyyat- axtarış fəaliyyəti hesabına əldə edilən məlumatların yoxlanılması və ya dəqiqləşdirilməsi, habelə bu məqsədlərin nəticəsi kimi yeni sübutların əldə olunması; növlərə aid edirik: eşitmək və ya görmək imkanının yoxlanılması üzrə keçirilən istintaq eksperimenti; hər hansı hərəkəti etmək imkanının yoxlanılması üzrə keçirilən istintaq eksperimenti; bu və ya digər hadisənin, halın və ya faktın gərəklilikdə baş verib və ya baş vermədiyinin müəyyən edilməsi üzrə keçirilən istintaq eksperimenti.

4. Azərbaycan Respublikası CPM-in istintaq eksperimentini tənzimləyən 262-ci maddəsinin və istintaq eksperimenti protokolunu tənzimləyən 263-cü maddəsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin verilməsi. Məlum tədqiqat nəticəsində AR CPM-in 262-ci maddəsinə aşağıdakı yeni redaksiyada verməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Maddə 262. İstintaq eksperimenti

262.1. Sübutları və ya iş üzrə yaranan fərziyyələri, habelə əməliyyat orqanlarından daxil olan məlumatları yoxlamaq məqsədi ilə cinayət təqibini aparan orqan istintaq eksperimenti keçirə bilər.

262.2. İstintaq eksperimenti yolu ilə hər hansı faktlar, hərəkətlər qavranılır, hər hansı hadisənin baş verməsi imkanları yoxlanılır, habelə hadisənin mərhələlərlə baş vermə ardıcılığı və izlərin yaranma mexanizmi müəyyən olunur.

262.3. İstintaq eksperimenti müvafiq təcrübələr etmək yolu ilə icra olunur. Bu zaman keçiriləcək eksperimentin şəraiti və halları əvvəllər iştirakçısı və ya şahidi olmuş şəxslərin köməyi ilə baş vermiş hadisənin şəraiti və hallarına ən yaxın və son dərəcə oxşar şəkildə yaxınlaşdırılmalıdır. Eksperimentin nəticələrinin doğruluğunu təmin etmək üçün iştirakçıların sayı və tərkibi düzgün təyin olunmalı, imkan daxilində təcrübələr dəfələrlə təkrarlanmalı, sadələşdirilməli və ya mürəkkəbləşdirilməli, habelə mərhələlərlə və ya başqa şəkillərdə keçirilməlidir.

262.4. Təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxs, şahid, zərər çəkən şəxs, mütəxəssis, təcrübəni bilavasitə aparan şəxslər və digər şəxslər eksperimenti keçirən şəxsin dəvəti ilə iştirak edə bilərlər.

262.5. Cinayət təqibini aparan orqanın mülahizəsinə əsasən, eksperimentin icraatı zamanı hal şahidlərinin iştirakı təmin oluna bilər. Hal şahidlərinin sayı təcrübənin xarakterindən asılı olaraq müəyyən olunur.

262.6. Eksperiment iştirakçılarına onun məqsədləri və keçirilmə qaydası izah olunur.

262.7. İstintaq eksperimentinin aparılmasına insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranmadıqda, şərəf və ləyaqətləri alçaldılmadıqda, onlara maddi ziyan vurulmadıqda yol verilir.

5. Dissertasiyanın elmi yeniliyi ilə bağlı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər bir istintaq hərəkətinin protokolunu nəzərdə tutan maddədə həmin istintaq hərəkətinin aparıldığı tarix, vaxt və yer, müstətiqin soyadı, adı və atasının adı, vəzifəsi, onun keçirilməsində iştirak edən şəxslər haqqında məlumatlar, şəxsə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi, foto, video və kino çəkilişdən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edildikdə, müvafiq yazılar, fotosəkillər, çəkiliş lentləri, yaxud başqa məlumat daşıyıcılarının protokola əlavə olunması və sair qeydlər öz əksini tapır və bu isə ümumi-texniki təkrarçılığa səbəb olur, maddənin lakonikliyi pozur. Təqdirəlayiq haldır ki, vaxtilə qüvvədə olan Azərbaycan SSR CPM-in 140- cı maddəsi bütün istintaq hərəkətlərinin gedişi və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi zamanı ümumi-hüquqi qaydaları ehtiva edirdi. Təəssüf ki, hal-hazırda qüvvədə olan CPM-də isə belə bir maddə yoxdur. Bu

halların gələcəkdə baş verməməsi üçün hesab edirik ki, AR CPM-də hər hansı istintaq hərəkəti üzrə protokol tərtib edilərkən ümumi-hüquqi qaydaları nəzərdə tutan vahid norma təsbit olunmalıdır.

AR CPM-in istintaq eksperimentinin protokolunu nəzərdə tutan 263-cü maddəsinin yeni redaksiyasını isə aşağıdakı şəkildə təklif edirik.

Maddə 263. İstintaq eksperimentinin protokolu

263.1. İstintaq eksperimenti başa çatdıqdan sonra cinayət təqibini aparan orqan bu Məcəllənin 51-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydalara müvafiq olaraq protokol tərtib etməlidir.

263.2. Protokolda göstərilir:

263.2.1. Eksperimentin keçirilməsində məqsəd, eksperiment yolu ilə yoxlanılan və ya dəqiqləşdirilən hallar və ya faktlar;

263.2.2. Eksperimentin hallarının və şəraitinin baş vermiş hadisənin hallarına və şəraitinə oxşadılması şərtləri və bu məqsəd ilə köməklik edən şəxslər, təcrübələrin məzmunu, sayı, ardıcılığı, təcrübələrin sadələşdirilməsi və ya mürəkkəbləşdirilməsi, təcrübələrin bir neçə variantda keçirilməsi, təcrübələri icra edən şəxslər, hal şahidlərinin köməyindən istifadə olunmuşsa, həmin şəxslərin yerləşdirildiyi dayaq nöqtələri və sair hallar, habelə əldə olunan nəticələr.

6. İfadələrin yerində yoxlanılmasının müstəqil istintaq hərəkəti kimi cinayət-prosessual qanunvericilikdə öz təsbitini tapana qədər keçdiyi tarixi yol və onun taktiki cəhətdən kompleks istintaq hərəkəti kimi səciyyəviliyi.

Azərbaycan SSR-in 8 dekabr 1960-cı il CPM-i ifadələrin yerində yoxlanılmasını bir istintaq hərəkəti kimi nəzərdə tutmurdu. Digər müttəfiq respublikaların da müvafiq qanunvericiliyində belə bir normanın nəzərdə tutulmaması keçmiş sovet hüquq ədəbiyyatında ifadələrin yerində yoxlanılmasının müstəqil istintaq hərəkəti olması, onun adı, anlayışı, məzmunu, mahiyyəti, habelə digər istintaq hərəkətləri ilə fərqi və sərhədləri barəsində mübahisələrin yaranmasına gətirib çıxarırdı. Bu istintaq hərəkətinin cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit olunmaması həm də təcrübədə bir sıra problemlər yaradırdı və onun gedişi və nəticələri başqa istintaq hərəkətləri protokolları ilə rəsmiləşdirilirdi. Lakin qüvvədə olan prosessual qanunvericilik bütün bu mübahisələrə son qoydu. İfadələrin yerində yoxlanılmasının səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin istintaq hərəkətində hadisə yerinə baxışın, istintaq eksperimentinin, tanınma üçün təqdimetmənin və digər istintaq hərəkətlərinin ünsürləri (elementləri) ehtiva olunur. Bu isə ifadələrin yerində yoxlanılmasının kompleks istintaq hərəkəti kimi qəbul olunmasını şərtləndirir.

7. İfadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışının və məqsədlərinin

müəyyənləşdirilməsi. Tərəfimizdən ifadələrin yerində yoxlanılmasının tədqiqi ona aşağıdakı elmi tərifi verməyə əsas verir: ifadələrin yerində yoxlanılması elə bir kompleks istintaq hərəkətidir ki, onun vasitəsilə əvvəllər dindirilən şəxsin ifadəsində yer alan məlumatlar həmin şəxsin şifahi izahları, sərbəst davranışı və nümayiş etdirdiyi hərəkətlər hesabına hadisə yerinin ilkin faktiki vəziyyəti ilə tutuşdurulur və bu zaman bu cür məlumatlar yoxlanılır, dəqiqləşdirilir və yeni sübutlar əldə olunur. İfadələrin yerində yoxlanılması, dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə olunması bu istintaq hərəkətinin məqsədlərini təşkil edir.

8. İfadələrin yerində yoxlanılmasının keçirildiyi halların təsnifləşdirilməsi. İfadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədlərindən çıxış edərək onun keçirildiyi halları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) həqiqi hadisə yerinin və ya yerlərinin aşkar olunması məqsədi ilə; 2) hadisə yerinə aparan yolun (marşrutun) və həmin yerdən çıxaran yolun (marşrutun) müəyyən olunması; 3) hadisə yerində mövcud olan obyektlərin, izlərin, alətlərin aşkar edilməsi; 4) bir neçə ifadə verən şəxsin ziddiyyətli ifadələrinin hadisə yerinin obyektiv vəziyyəti ilə (cinayət hadisəsi baş verdiyi ana uyğun olaraq) tutuşdurulması; 5) cinayət hadisənin hərtərəfli dərk edilməsi baxımından şifahi sorğuların (hadisə yerində verilən ifadələr) və nümayiş etdirilən hərəkətlərin hadisə yerinin ayrı-ayrı halları ilə müqayisəli şəkildə tədqiq olunması; 6) cinayətin mexanizmini, onun ayrı-ayrı detallarını qavramaq məqsədi ilə hadisə yerinin cinayət hadisəsi baş vermiş ana uyğun olaraq rekonstruksiyası; 7) yeni sübutların (alətlər, izlər) əldə olunması; 8) ifadəsi yoxlanılan şəxsin cinayət hadisəsinin iştirakçısı və ya şahidi olub-olmamasının müəyyən edilməsi, şəxsin hadisənin həqiqi hallarını bilmədiyinin müəyyən olunduğu zaman onun ifşa olunması və əsl iştirakçının və ya şahidin axtarılıb tapılması üçün tədbirlərə başlanılması; 9) bu istintaq hərəkəti keçirilərkən işin hallarından asılı olaraq yeni iştirakçıların və ya şahidlərin müəyyən olunması və onların cəlb olunması üçün tədbirlərə başlanılması.

9. Azərbaycan Respublikası CPM-in 260 və 261-ci maddələrinin təkmilləşdirilməsinə yönələn təkliflər. CPM-in 260-cı maddəsinin yeni redaksiyasını aşağıdakı şəkildə təklif edirik.

Maddə 260. İfadələrin yerində yoxlanılması

260.1. Hadisə yerinin, ona aparan yolun, cinayətin mexanizminin və onun ayrı-ayrı hallarının müəyyən edilməsi, habelə hadisə yerində mövcud olan obyektlərin, izlərin, sənədlərin, alətlərin və ya onların yerlərinin aşkar olunması, bir neçə şəxsin ifadələrində yer alan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə təhqiqatçı, müstəntiq və məhkəmə şahidin, zərər çəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin ifadələrini baş vermiş hadisə yerində yoxlaya və ya dəqiqləşdirə bilər.

260.2. Hadisə yerində ifadəsi yoxlanılan şəxsin sərbəst davranışına şərait yaradılmalıdır.

260.3. İfadəsi yoxlanılan şəxsin şifahi izahları və nümayiş etdirdiyi hərəkətlər hadisə yerinin halları və vəziyyəti ilə tutuşdurulmalı və digər sübut mənbələrindən əldə olunan məlumatlarla müqayisə olunmalıdır. Məlum yerdə sonralar baş vermiş hər hansı dəyişiklik ifadəsi yoxlanılan şəxsin köməyi ilə mümkün dərəcədə əvvəlki vəziyyətinə qaytarılmalıdır.

260.4. İfadəsi yoxlanılan şəxsin cinayət işi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hallar haqqında verdiyi izahlar və nümayiş etdirdiyi hərəkətlər bitəndən sonra ona suallar verilə bilər.

260.5. Bir neçə şəxsin eyni yerdə və eyni vaxtda ifadələrinin yoxlanılması və ya dəqiqləşdirilməsi yol verilməzdir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in ifadələrin yerində yoxlanılması protokolundan bəhs edən 261-ci maddəsi bu şəkildə ehtiva olunsun daha əhatəli olacaqdır.

Maddə 261. İfadələrin yerində yoxlanılması protokolu

261.1. İfadələrin yerində yoxlanılması qurtardıqdan sonra cinayət təqibini aparan orqan bu Məcəllənin 51-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydalara müvafiq olaraq protokol tərtib etməlidir.

261.2. Protokolda göstərilir:

261.2.1. ifadələrin yerində yoxlanılması yolu ilə müəyyən olunan hallar, hadisə yeri və ona aparan yol, aşkar edilən izlər, sənədlər, alətlər və onların saxlanıldığı və ya gizlədildiyi yerlər, habelə götürülən izlər, alətlər və sənədlər;

261.2.2. ardıcılığı gözlənilməklə ifadəsi yoxlanılan şəxsin izahları və nümayiş etdirdiyi hərəkətləri, ifadəsi yoxlanılan şəxsin köməyi ilə hadisə yerində baş verən dəyişikliklər və onların aradan qaldırılması halları, bir neçə şəxsin ifadəsində hadisə yeri və ona aparan yol haqqında mövcud olan ziddiyyətlərin dəqiqləşdirilməsi halları, ifadəsi yoxlanılan şəxsə verilən suallar və sair hallar.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, doktorant cinayət-prosessual qanunvericiliyi və bu sahədə mövcud olan elmi araşdırmaları geniş şəkildə təhlil edərək istintaq eksperimentinin və ifadələrin yerində yoxlanılmasının anlayışını, mahiyyətini, məzmununu və məqsədlərini tədqiq etmişdir. Aparılmış elmi tədqiqat işinin nəticələri istintaq taktikasının elmi-nəzəri əsaslarının möhkəmləndirilməsinə, habelə istintaq və məhkəmə orqanlarının əməli fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edəcək. Dissertasiya işinin müddəalarından ali hüquq təhsil ocaqlarında və hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübə fəaliyyətində istifadə olunması tövsiyə edilir.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeiası. Dissertasiya işi AMEA

Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun “Cinayət hüququ və cinayət prosesi” şöbəsində yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur. Dissertasiya işinin əsas məzmunu müəllif tərəfindən dərc edilmiş elmi məqalələrdə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, on yarımfəslili əhatə edən dörd fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun işlənmə dərəcəsi səciyyələndirilir, tədqiqatın predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və praktiki əsasları, əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, müdafiəyə çıxarılan elmi müddəalar, nəticələrin aprobeasiyası göstərilir.

Dissertasiya işinin **I Fəslili “İstintaq eksperimentinin anlayışı, mahiyyəti, məqsədləri və növləri”** adlanır və 3 yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci fəslin **“İstintaq eksperimentinin anlayışı və mahiyyəti”** adlanan birinci yarımfəslində qeyd edilir ki, istintaq eksperimenti sübutların əldə olunması, mövcud sübutların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi baxımından əvəzsiz istintaq hərəkətidir. İstintaq eksperimenti - baş vermiş hadisənin yenidən canlandırılması (yenidən təkrarlanması) və bu zaman təcrübə hərəkətlərin keçirilməsi yolu ilə əvvəllər toplanmış sübutların yoxlanılması, yeni sübutların əldə olunması üzrə həyata keçirilən istintaq hərəkətidir. Qanunvericiliyə əsasən, sübutların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi zamanı bu istintaq hərəkətinin təcrübə, habelə digər tədqiqat hərəkətlərinin köməyi ilə aparıla biləcəyi haqqında göstəriş vardır. Lakin CPM-də həmin istintaq hərəkətinin eksperimental metoda əsaslanaraq keçirildiyindən, təcrübə keçiriləcək yerin, şəraitin baş vermiş hadisəyə uyğun bərpa olunaraq, maksimum dərəcədə oxşadılması, eyniləşdirilməsi barədə göstərişdən ümumiyyətlə söhbət getmir.

Birinci fəslin **“İstintaq eksperimentinin məqsədləri və növləri”** adlanan ikinci yarımfəslində qeyd edilir ki, AR CPM- in 262-ci maddəsi istintaq eksperimentinin cinayət təqibi üçün əhəmiyyəti olan məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi kimi məqsədlərini nəzərdə tutur. Dəqiqləşdirmədə eksperimentin mahiyyətini təşkil edən əsas element olan təcrübə və tədqiqat hərəkətlərindən cinayət təqibi üçün əhəmiyyəti olan məlumatların yoxlanılması prosesində olduğu kimi istifadə olunmur, habelə təcrübə ilə yoxlanılan bu və ya digər hadisənin və ya halın baş vermiş hadisəyə və ya hala oxşar şəraitdə bərpa olunması halı da yoxlamada həyata keçirildiyi

şəkildə təmin olunmur. Yoxlamada bu və ya digər hadisənin və ya halın müəyyən şəraitdə baş verib-verməməsi yoxlanılırsa, dəqiqləşdirmədə artıq bu və ya digər hadisə və ya halın müəyyən şəraitdə baş verməsi qəbul olunur, sadəcə olaraq müəyyən məlumatların dəqiqləşdirilməsi aparılır.

Birinci fəslin **“Bəzi xarici dövlətlərin cinayət-prosessual qanunvericiliklərinin istintaq eksperimentini tənzimləyən normalarının təhlili”** adlanan üçüncü yarım fəslində bəzi xarici dövlətlərin cinayət- processual qanunvericiliklərinin istintaq eksperimentini tənzimləyən normalarının müqayisəli təhlili problemlərinə toxunulur. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, Rusiya Federasiyasının və Belarus Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliklərinin müvafiq maddələrində deyilir ki, müstəntiq eksperimenti müəyyən hadisə baş verdiyi anda edilən hərəkətləri etdirməklə, habelə oxşar şəraiti və halları yaratmaqla keçirməkdə haqlıdır. Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Tacikistan, Estoniya respublikalarının qanunvericilikləri isə oxşar şəraitin və halların yaradılması ilə yanaşı zəruri təcrübə hərəkətlərinin də keçirilməsini nəzərdə tutur. Latviya, Özbəkistan və Gürcüstan respublikalarının müvafiq qanunvericiliklərinin analoji maddələrində isə həm oxşar şəraitin yaradılmasından, həm də təcrübələrin dəfələrlə təkrar olaraq həyata keçirilməsindən bəhs olunur.

Dissertasiya işinin **II Fəsl** **“İstintaq eksperimentinə hazırlıq, onun keçirilməsi və protokollaşdırılması”** adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir.

İkinci fəslin **“Müstəntiq tərəfindən hazırlıq tədbirlərinin görülməsi və iştirakçıların dəvət olunması”** adlanan birinci yarım fəslində qeyd edilir ki, digər istintaq hərəkətləri nəticəsində əldə olunan sübutları təcrübə yolu ilə yoxlamaq qərarına gələn müstəntiq istintaq eksperimentinin keçirilməsi üçün hazırlıq tədbirlərinə başlamalıdır. İstintaq hərəkətinin keçirilməsi üçün yerinə yetirilməli olan tədbirlər processual, təşkilati və taktiki xarakterli ola bilərlər. Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsinə başlamazdan qabaq yerinə yetirilməli olan tədbirlər iki qrupa ayrılır: a) hadisə yerinə çıxana qədər yerinə yetirilməli olan hazırlıq tədbirləri; b) bilavasitə hadisə yerində yerinə yetirilməli olan hazırlıq tədbirləri. İstintaq eksperimentinə hazırlıq tədbirlərindən biri də təcrübədə iştirak edəcək şəxslərin müəyyən edilməsi və onların dəvət olunmasıdır.

İkinci fəslin **“İstintaq eksperimentinin keçirilməsi”** adlanan ikinci yarım fəslində qeyd edilir ki, istintaq eksperimenti kimi istintaq hərəkəti keçirmək qərarına gələn müstəntiq həmin eksperimentin xarakterini və mürəkkəbliyini nəzərə alaraq aidiyyəti üzrə yuxarı vəzifəli şəxslərə bu barədə məlumat verməlidir. Öz növbəsində həmin şəxslər müstəntiqə müvafiq köməklikləri göstərməlidirlər. Belə ki, lazım gələrsə, əlavə olaraq

digər müstəntiqlər və ya prokurorlar eksperimentin keçirilməsinə cəlb edilə bilərlər, habelə müstəntiq uyğun texniki və ya mexaniki vasitələr ilə təmin oluna bilər. İstintaq eksperimentinin mahiyyəti və məzmunu - *hər hansı hərəkətin və ya halın bu və ya digər şəraitdə baş verib və ya verməməsinin təcrübə və ya digər tədqiqat hərəkətləri vasitəsi ilə yoxlanılması və ya müəyyən edilməsi* məhz məlum istintaq hərəkətinin bu mərhələsində, yəni istintaq eksperimentinin keçirilməsi mərhələsində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın **III Fəslə “İfadələrin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti, məqsədləri, iştirakçıları və onun digər istintaq hərəkətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi”** adlanır. Bu fəsil də iki yarım fəsildən ibarətdir.

Üçüncü fəslin **“İfadələrin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti və məqsədləri”** adlanan birinci yarım fəslində göstərilir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti - şəxsin şifahi izahları və hadisə yerindəki sərbəst davranışı, habelə nümayiş etdirdiyi hərəkətləri kimi bir-biri ilə orqanik əlaqədə olan iki tərəfi özündə birləşdirir. İfadə verən şəxsin izahları, sərbəst davranışı və nümayiş etdirdiyi hərəkətləri hadisənin baş verdiyi yerin ilkin faktiki vəziyyəti üzərində qurulur. Hadisə yerinin faktiki vəziyyəti dedikdə, hadisənin baş verdiyi anda cinayətin mexanizmi, detalları və dinamikası əsasında formalaşan faktiki halların mövcud vəziyyəti başa düşülməlidir. Çünki hadisə baş verdiyi andan sonra hər hansı dəyişikliklərə məruz qalan həmin yer cinayət təqibinin obyektə sayılır və ibtidai araşdırmanı aparan prosessual şəxs üçün əsas deyildir.

İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin icraatı zamanı ifadə verən şəxsin başqa şəxslə dəyişdirilməsi prosessual və taktiki cəhətdən mümkün deyildir. Bu səbəbdən başqa bir şəxsin ifadələrinin də sübut mənbəyi kimi qəbul oluna bilməsi, birmənalı şəkildə, yol verilməzdir.

Üçüncü fəslin **“İfadələrin yerində yoxlanılmasının iştirakçıları və bu istintaq hərəkətinin digər istintaq hərəkətləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi”** adlanan ikinci yarım fəslində qeyd olunur ki, AR CPM-in 260.1-ci maddəsinə əsasən, şahid, zərər çəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxs ifadələrin yerində yoxlanılmasının iştirakçısı ola bilər.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının əsas subyekti - ifadə verən şəxsdir. Bu şəxs başqa bir şəxslə əvəz oluna bilməz. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin ümumi müddəalarına əsasən, ifadələrin yerində yoxlanılması şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin könüllü iştirakı əsasında həyata keçirilir. Onların iştirakdan imtina etməsi həmin istintaq hərəkətinin aparılmasını mümkün deyil edir. Şahidin və zərər çəkmişin iştirakı məsələsi isə qəti şəkildə prosessual həllini tapmır.

İfadələrin yerində yoxlanılması və dindirmə istintaq hərəkətlərinin

qarşılıqlı əlaqələri xüsusilə maraq doğurur. Belə ki, dindirmə ifadələrin yerində yoxlanılmasını şərtləndirir. Hər iki istintaq hərəkəti ifadə verən şəxsin ifadələri üzərində qurulur. Dindirmə zamanı məlumatlar ilkin formada alınır, ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı isə həmin ifadələr yoxlanılır və dəqiqləşdirilir.

Dissertasiyanın IV Fəslı **“İfadələrin yerində yoxlanılmasının prosessual və taktiki əsasları, gedişi və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi”** adlanır və üç yarımfəslədən ibarətdir.

Dördüncü fəslin **“İfadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətini zəruri edən hallar və onun keçirilməsi üçün hazırlıq tədbirlərinin görülməsi”** adlanan birinci yarımfəslində qeyd olunur ki, ifadələrin yerində yoxlanılması elə bir istintaq hərəkətidir ki, onun keçirilməsi üçün obyektiv reallığın olması tələb olunur. İfadələrin yerində yoxlanılmasının keçirilməsini zəruri edən halları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmağı məqsəddüyük hesab edirik: hadisə yerinin, ona aparan və oradan uzaqlaşan yolun müəyyən olunması; hadisə yerindəki obyektlərin, habelə bu obyektlərin baş vermiş hadisə ilə əlaqəsinin müəyyən olunması; iş üzrə toplanmış sübutların möhkəmlənməsinə xidmət edəcək və ya yeni sübutlar kimi qiymətləndiriləcək cinayət alətlərinin, cinayət izlərinin və maddi sübutların aşkar edilməsi; araşdırılan hadisənin digər iştirakçılarının və şahidlərinin müəyyən olunması; müstəntiq dindirilən şəxsin baş vermiş hadisənin iştirakçısı olduğuna şübhə ilə yanaşarsa; dindirilən şəxsin köməyi ilə hadisə yerinin ilkin vəziyyətinin rekonstruksiyası tələb olunarsa; iki və ya daha artıq şəxsin hadisə yeri, hərəkət marşrutu, obyektlər barəsində verdikləri ziddiyyətli ifadələrin aydınlaşdırılması.

Dördüncü fəslin **“İfadələrin yerində yoxlanılmasının keçirilməsi”** adlanan ikinci yarımfəslində göstərilir ki, ifadələrin yoxlanılması istintaq hərəkətinin iştirakçıları ilə hadisə yerinə yaxınlaşan müstəntiq həmin əraziyə daxil olmamışdan qabaq oranı vizual şəkildə müşahidə etməlidir. O, ifadəsi yoxlanılan şəxsə hadisə yerində yerləşən obyektlər və onların yerləşdikləri yerlər haqqında ilkin və qısa məlumat verməyi təklif edir, habelə hər hansı dəyişikliyin baş verib-vermədiyini soruşur. Həmin şəxs yeri gözədən keçirir. Obyektlər və onların yerləşməsi haqqında məlumat verir. Dəyişikliklər varsa, onlara işarə edir.

İfadəsi yoxlanılan şəxsə hadisə yerinə aparan yolu, hadisə yerini və hadisədən sonra oradan uzaqlaşdığı yolu təyin etməkdə sərbəstlik verilməlidir. Bu yolun və ya hadisə yerinin müstəntiqin diqtəsi ilə seçilməsi AR CPM-in 260.4-cü maddəsinin tələblərinin pozulmasıdır və yoxlama nəticələrinin etibarlılığını şübhə altına alır. Gələcəkdə bu hal ifadəsi alınan şəxsin məhkəmədə ifadələrini onun tərəfindən dəyişməsinə səbəb ola bilər.

Dördüncü fəslin “**İfadələrin yerində yoxlanılmasının gedişinin və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi**” adlanan üçüncü yarım fəslində qeyd edilir ki, ifadələrin yerində yoxlanılmasının gedişi və nəticələri AR CPM-in 261-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq rəsmiləşdirilir. Protokol keçirilən istintaq hərəkətinin bütün halları başlanğıc məntəqədən son məntəqəyə kimi müşahidə edilmə ardıcılığı gözlənilməklə ifadələrin yerində yoxlanılmasının gedişi zamanı, şərait imkan vermədikdə isə qeydlər aparılmaqla icraat başa çatdıqdan dərhal sonra tərtib olunmalıdır. Protokol giriş, təsvir və nəticə hissələrindən ibarətdir. İstintaq hərəkətinin gedişi zamanı müstəntiq tərəfindən müstəqil şəkildə aşkar olunan və iş üzrə əhəmiyyət daşıyan halların protokolda təsbit olunması məsələsi AR CPM-in 261-ci maddəsinə görə, bu istintaq hərəkətinin əsas subyekti həmin şəxsdir. Deməli, bu istintaq hərəkəti protokolunun təsviri hissəsində həmin şəxsin ifadələri, iş üzrə əhəmiyyət daşıyan və şəxsin izahları ilə müşayət olunan hallar öz əksini tapmalıdır.

Dissertasiya işinin **nəticə** hissəsində məlum tədqiqatın əsas yekunları əks etdirilmiş, hər iki istintaq hərəkətini və onların gedişinin və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi qaydalarını özündə ehtiva edən müvafiq cinayət-prosessual normaların yeni redaksiyada layihələri verilmişdir.

Dissertasiyanın **əlavələr** adlanan bölməsində təcrübə işçilər arasında keçirilmiş rəy sorğusunun faizlə ifadə olunmuş nəticələri, istintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması protokollarının nümunəvi blankları verilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatı ilə əlaqədar müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri çap olunmuşdur:

1. İfadələrin yerində yoxlanılmasının mahiyyəti və vəzifələri // Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi. Məhkəmə ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiyaın aktual məsələləri, № 59. Bakı, 2013, s.183-186.

2. İstintaq eksperimentinin bəzi taktiki xüsusiyyətləri // Nəqliyyat hüququ. Elmi-nəzəri, təcrübə jurnalı, № 3. Bakı, 2013, s.132-137.

3. İfadələrinin yerində yoxlanılmasının məqsədləri ilə bağlı elmi-nəzəri fikirlərin təhlili // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Məruzələr jurnalı, № 2. Bakı, 2014, s.65-69.

4. Şəxsin verdiyi ifadə və hadisə yerinin faktiki vəziyyəti ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı sübut mənbəyi kimi // Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları mövzusunda IV Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları (6-7 may). Bakı, 2014, s.205-207.

5. İstintaq eksperimenti və ifadələrin yerində yoxlanılması: oxşar və fərqli cəhətlər // Nəqliyyat hüququ. Elmi-nəzəri, təcrübi jurnal, № 2. Bakı, 2014, s.123-129.

6. Эффективность следственного эксперимента направленного на объективность расследования и обеспечения прав подозреваемого и обвиняемого // Московский психо лого-социальный университет. Юридический факультет. Актуальные проблемы правовой защиты публичных и частных интересов в Российской Федерации и Азербайджанской Республике. Материалы международной научнопрактической конференции. Москва, 2014, с.184-189.

7. Следственный эксперимент в уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджана и некоторых других государств (сравнительно-правовое исследование) // Вестник Академии права и управления, № 37. Москва, 2014, с.113-119.

РЕЗЮМЕ

Джаваншир Газанфар оглы Кязимов

Процессуальные основы и особенности следственного эксперимента и проверки показаний на месте

В диссертационной работе рассматриваются актуальные проблемы двух самостоятельных следственных действий как следственного эксперимента и проверки показаний на месте с точки зрения динамики их развития, значения и места в следственной тактике, правильное проведение и процессуальное оформление, что имеет как научно - теоретическое, так и практическое значение.

Диссертация состоит из введения, четырех глав, объединяющих 10 параграфов, заключения, списка использованной литературы и дополнений.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, указывается степень разработанности, научная новизна темы исследования, приводятся новые положения, выносимые на защиту, цели и задачи, теоретическое и практическое значение исследования и т.д.

Первая глава диссертации, озаглавленная «Понятие, сущность, цели и виды следственного эксперимента», состоит из трех параграфов. В первом параграфе главы рассматриваются вопросы понятия и сущности следственного эксперимента. Во втором параграфе исследуются цели и виды этого следственного действия. В последнем, заключительном параграфе проводится сравнительное исследование уголовно-процессуальных норм некоторых зарубежных стран, регулирующих следственный эксперимент.

Во второй главе, озаглавленной «Подготовка, проведение и оформление следственного эксперимента» материалы исследования объединены в два параграфа. В первом параграфе второй главы рассматриваются вопросы проведения подготовительных мер и вызов участников следователем. Во втором параграфе этой же главы исследуется проведение следственного эксперимента.

В третьей главе - «Сущность, цели, участники и взаимосвязь с другими следственными действиями проверки показаний на месте», состоящей из двух параграфов, рассматриваются следующие вопросы: в первом параграфе указанной главы делается попытка определить сущность и цели проверки показаний на месте. Во втором параграфе указанной главы рассматриваются участники и взаимосвязь с другими следственными действиями этого следственного действия.

Четвертая глава диссертации, озаглавленная «Процессуальные и тактические основы, ход и оформление результатов проверки показаний на месте», состоит из трех параграфов. В первом параграфе главы исследуются условия, которые делают проведения проверки показаний на месте необходимым и подготовительные меры для проведения этого следственного действия. Во втором параграфе рассматриваются вопросы проведения проверки показаний на месте. В третьем параграфе указанной главы уделено внимание проблемам процессуального оформления хода и результатов данного следственного действия.

В заключение диссертации отражены основные выводы по проведенному исследованию, а также практические выводы и рекомендации.

В приложениях даны результаты опросов и образцовые бланки протоколов следственного эксперимента и проверки показаний на месте.

SUMMARY

Javanshir Gazanfar Kazimov

Procedural bases and features of an investigative experiment and verification of indications on the place

The dissertation work is devoted to current problems of two independent investigative actions as an investigative experiment and verification of indications on the place from the point of view of dynamics of their development, value and the place in investigative tactics, the correct carrying out and procedural registration which are considered to have both scientific-theoretical, and practical value.

The thesis consists of introduction, four chapters uniting 10 paragraphs, the conclusion, the list of the used literature and additions.

The relevance of a subject of a research is proved in introduction, readiness degree, scientific novelty of a subject of a research is specified, the new provisions submitted for protection, the purposes and tasks, theoretical and practical value of a research, etc. are given.

Chapter 1 entitled "A concept, essence, the purposes and types of an investigative experiment" consists of three paragraphs. The first paragraph of the work research a concept and essence of an investigative experiment. In the second paragraph the purposes and types of this investigative action are investigated. In the last, final paragraph the comparative research of criminal procedure norms of some foreign countries regulating an investigative experiment is conducted.

Chapter 2 entitled "Preparation, carrying out and registration of an investigative experiment" unites the materials of the research in two paragraphs. In the first paragraph of chapter 2 questions carrying out preparatory measures and a call of participants by the investigator are considered. In the second paragraph of the same chapter carrying out an investigative experiment is investigated.

In a Chapter 3 - "Essence, the purposes, participants and interrelation with other investigative actions of verification of indications on the place", consisting of two paragraphs, the following questions are considered: the first paragraph of the specified chapter makes the attempt to define essence and the purposes of verification of indications on the place. The second paragraph of the specified chapter analyze participants and interrelation with other investigative actions of this investigative action.

Chapter 4 entitled "Procedural and tactical bases, the course and registration of results of verification of indications on the place" consists of three paragraphs. In the first paragraph of it, the conditions which conduct verification of indications on the place necessary and preparatory measures for carrying out this investigative action are researched. In the second paragraph questions of conducting verification of indications on the place are considered. In the third paragraph of the specified chapter attention is paid to problems of procedural registration of the course and results of this investigative action.

In conclusion of the thesis the main conclusions on the conducted research and also practical conclusions and recommendations are reflected.

The applications provides the results of surveys and model forms of protocols of investigative experiment and verification of evidences on the place.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ДЖАВАНШИР ГАЗАНФАР оглы КЯЗИМОВ

**ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ
СЛЕДСТВЕННОГО ЭКСПЕРИМЕНТА И ПРОВЕРКИ
ПОКАЗАНИЙ НА МЕСТЕ**

Специальность: 5612.01 - «Уголовный процесс,
криминалистика и судебная
экспертиза; оперативно-розыскная
деятельность»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по праву

БАКУ – 2018

Çapa imzalanmışdır 08.11.2018. Kağız formatı 60x84 1/16. Sayı 100.

«Bakı Universiteti Nəşriyyatı», Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.